

VAATEID TÖLKIMISE TOTAALSUSELE

26.–27. novembril 2010 toimus Tartu Ülikoolis rahvusvaheline konverents „Kultuur vahendamises: totaalne tõlge, komplementaarsed vaatepunktid” (*Culture in Mediation: Total Translation, Complementary Perspectives*), mis oli pühendatud Tartu Ülikooli kultuuri-semiootika professori Peeter Toropi 60. sünnipäevale.

Peeter Toropit on tema teadlasettee jooksul paelunud teemad, mida võiks üldistades kokku võtta sõnapaariga „tekst kultuuris”. Juba vene filoloogia tudengina huviutis P. Torop tõlketooriast, kuid samamoodi on teda algusest peale köitnud ka kirjandus, eeskätt Fjodor Dostojevski looming. Paljud inimesed on vaimustuse ja austusega kõnelnud omaaegsest noorest õppejõust Peeter Toropist, kelle vene kirjanduse loengud tõid tuntudki teostest esile uusi ja üllatavaid tahke,¹ kuid teda kui inspireerivat loengupidajat tunnevad hilisemadki, sealhulgas praegused tudengipõlvkonnad. Aja jooksul on P. Toropi loengutes ja kirjutistes käsitletavate teemade ring järjest avardunud, hõlmates ka filmikunsti, teatrilavastusi, identiteeti, meie elukeskkonna tehnoloogilise muutumise seoseid kultuuriga üldiselt jpm. Seejuures, nagu märkisid paljud konverentsil esinenud, on Peeter Toropi loenguid, vestlusi ja kirjutisi alati iseloomustanud tagasihoidlikkus enda isiku suhtes, empaatia ja austus nii vestluskaaslase kui ka uurimisobjekti suhtes, aukartust äratav lugemus, eruditsioon, ärgas vaim ja inspireeriv mõte.

Konverentsile oli P. Toropit tervitama tulnud esinejaid Tartust Brasiilia ja Mehhikoni, kahel päeval peeti kokku 24 ettekannet, mis käsitlesid konverentsi keskset, vahendamise teemat

mitme nurga alt. Peamisteks teemablokkideks kujunesid vahendamine ja tõlkimine kultuuris, ilukirjanduse tõlkimine, ajaloolised ja/või antropoloogilised aspektid kultuuri vahendamises, intersemiootiline tõlkimine ning tõlkimise üldised semiootilised lähtekohad.

Konverentsi avasektsiooni esimese ettekande pidas Peeter Torop ise, kõneldes vahendamise semiootikast. Ta näitas, et kultuurilist vahendamist on semiootiliselt mõtestanud juba Lev Võgotski ja Roman Jakobson, ning sidus nende töid kultuuriteaduste hilisemate arengutega. Samuti tõi ta esile kultuurilise vahendamise kolm üksteist täiendavat tüüpi: metatekstuaalne vahendamine (kultuur kui tekstide ja metatekstide süsteem, kultuur kui tõlge), metakeeleline vahendamine (kultuur kui objekt- ja metakeelte hierarhia) ning autokommunikatiivne vahendamine (kultuur kui õppimisprotsess, kultuur kui inter- ja intrapersonaalne kommunikatsioon).

Rahvusvahelise semiootikaassotsiatsiooni president ja eksistentsiaalsemiootika rajaja Eero Tarasti (Helsingi Ülikool) pühendas suure osa oma esinemisest mitmete filosoofide, kunstnike ja semiootikute tõlgendustele sellest, mis on maailm, ning esitas lõpus ka omaenda arusaama: maailm on 'Moi' ja 'Soi' (lihtsustatult: keha ja ühiskonna) pidev võitlus ning sellest vabanemine transtsendentsuse abil.

Daniele Monticelli (TLÜ) kõrvutas oma ettekandes Juri Lotmani ja Jacques Derrida teooriaid, mis on vaadeldavad keele ja kultuuri saussure'ilike endassesulgunud mudelite kriitikana. D. Monticelli tõi esile selle kriitika peamisi instrumente mõlemal mõtlejal ja avas nende seotust vahendatuseidega, käsitledes lähemalt Lotmani *tõlkimatu tõlkimise* ja Derrida *différance*-i-kontseptsiooni.

¹ Vt nt M. Välgataga, Mõistete võrku määritud kultuur. – Postimees, Arter, 6. V 2000; <http://arhiiv2.postimees.ee:8080/leht/00/05/06e/lugu14.htm> (11. I 2011).

Ilukirjanduslikule tõlkele pühendatud sektsiooni alustanud Anne Lange (TLÜ) kõneles Enn Soosaarest, kes ka nõukogude aja tingimustes ei alahinnanud tõlke totaalsust, tõlkimist kui vastuvõtvat kultuuri kujundavat protsessi ning kes tänu oma hoolikalt valitud tõlgetele ja tõlkekriitikale kehtestas ennast silmapaistva kultuurivahendajana.

Anneli Mihkelev (UTKK/TLÜ) andis ülevaate läti ja leedu kirjanduse varasematest tõlgetest eesti keelde, pöörates tähelepanu sellele, milliseid tekste on millistel aegadel rohkem tõlgitud, mis on olnud tõlke eesmärk ning kuidas eestlased on neid tõlkeid vastu võtnud.

Harri Veivo (Pariisi III Ülikool) kõneles Soome 1960. aastate luules esile tulevatest linnamaastikest, kuidas on linn kui *topos* või kui sümbol peegeldanud toonaseid kultuuri ja ühiskonna muutusi, nagu urbaniseerumist, pop- ja tarbijakultuuri, sh televisiooni levikut, igapäevaelu kasvavat politiseerumist ja suurenenud ühiskondlikku teadvustust.

Pärastlõunal jätkus esimene konverentsipäev kultuuri- ja tõlketeemat siduvate ettekannetega. Itaalia tõlkesemiootiku ja tõlkija Bruno Osimo videoloeng (esineja ise ei saanud kohale sõita) käsitles tõlkeprotsessi tüüpe kultuuris. B. Osimo juhtis tähelepanu P. Toropi totaaltõlke kontseptsioonis sisalduvatele kategooriatele *metatekstiline tõlge*, *in- ja intertekstiline tõlge* ning *ekstratekstiline tõlge*, mis võimaldavad vastuvõtvasse kultuuri üle kanda ka tekstilise tõlke „jääke”, s.t seda, mis tervikteksti tõlkimisel teiseks terviktekstiks jääb ühel või teisel põhjusel „üle”, sest päris kõike ei ole kunagi võimalik tõlkida.

Terje Loogus (TÜ) kõneles tõlkija sisemistest konfliktidest, mille allikaks on tõlkijat pidevalt saatev vajadus leida sobivaim lahendus kultuurispetsiifiliste elementide tõlkimiseks. Konfliktiolu-

kord tekib asjaolust, et tõlkija loovib kahe kultuuriruumi vahel ja peab tege-ma kompromisse lähteteksti autori, sihtteksti vastuvõtja ja iseenda suhtes. Lähemalt kõneles T. Loogus tõlkija eesmärkide, huvide, väärtuste, uskumuste ja tõlkimismeetodiga seotud konfliktidest.

Ene-Reet Sooviku (TÜ) ettekande märksõnadeks olid võim ja globaliseerumine tänapäeva tõlketeaduses. Esineja arutles ka P. Toropi lansseeritud mõiste *tõlkesund* üle: kuivõrd on viimane mingi välise jõu pealesunnitud avaldus või hoopis sisemine impulss, vajadus.

Esimese konverentsipäeva viimast sektsiooni alustas Tomi Huttunen (Helsingi Ülikool), kes käsitles kultuuri-semiootika üht esmapilgul vastuolulist hoiakut. Ühelt poolt on semiosfääriteoorias ilmne, et mitte miski kultuuris ei sünni tühjale kohale: kõik eksisteerib traditsiooni ja intellektuaalse kommunikatsiooni ajaloolises kontinuumis. Kuid teiselt poolt rõhutatakse kultuuri-semiootikas väga tihti autogeneesi, isetekkelisuse kontseptsiooni.

Kaie Kotov (Loovagentuur Mängiv Inimene) kõneles harjumuse mõistest semiootilises võtmes: harjumuse rollist kultuuridünaamikas ja semiootilise süsteemi identiteedi kujunemises. K. Kotovi järgi vahendab harjumuse mõiste semiootilist ja mittesemiootilist sfääri ning harjumuse mõiste abil on võimalik tasakaalustada sotsiaalse dünaamika ja inertsia vahekorda.

Esimese ettekandepäeva lõpetas Jelena Grigorjeva (TÜ), kes rääkis endaloodud *online*-tekstimudelist Semiocoine ning pakkus välja universumi totaalse keelilise loomuse teoreemi: kui – ja senikaua kui – universum on süsteem, on tal keeleline iseloom.

Konverentsi teine päev algas sektsiooniga, mille märksõnadeks olid kultuuriline tõlge ja ajalugu. Ungari folklorist ja semiootik Vilmos Voigt pühendas oma ettekande ühele esimestest Euroo-

pa kultuure tutvustavatest ja võrdlevatest teostest, John Barclay raamatule „Icon Animorum” (1614). Muu huvitava seas käsitleb J. Barclay teos tosinat Euroopa rahvast inglasedest türklasteni ning pakub uurimist väärivat materjali võrdlevale semiootikale.

Marek Tamm (TLÜ) tutvustas oma ettekandes sotsiaalse diferentseerimise märgistamispraktikate rikkalikku pagasit. XIII sajandil jõudsalt levima hakanud märkide hulka kuulusid nii positiivsed (nt palveränduri või ristisõdija rist) kui ka (sagedamini) negatiivsed tähistusviisid mitmesuguste sotsiaalsete rühmade, näiteks pidalitõbiste, ketserite, prostituutide jt märgistamiseks. Diferentseerivate märkide keerulise süsteemi tekke tõttu on Euroopa XIII sajandit nimetatud tagakiusamisühiskonna ja semiootilise pöörde ajastuks.

Irene Machado (São Paulo Ülikool) ettekande teema oli transduktsioon, tõkeline protsess, mille käigus saab informatsioonist teadmine, ekstratekstist kultuuritekst. I. Machado näited käsitlesid mütolooilise kogemuse väljendamist ja korrastamist pärimuslugudes ning Brasiilia tsesalpiinia-puidu kasutamist muusikariistade valmistamisel.

Mehhiko ja Ecuadori antropoloogide-semiootikute Julieta Haidari ja Ileana Almeida ühisettekannne (mille esitas J. Haidar) andis ülevaate mõningaist probleemidest Quichua ja Hispaania kultuuride vahelises tõlkimises. Fookuses olid Quichua keele ja maailmapildi kategooriate *Pacha* ja *Pacha Mama* edasiandmise raskused lääne inimesele, eeskätt hispaania keele kõnelejale.

Järgmine ettekannete sektsioon oli pühendatud tõlketeooria ja värsitõlke küsimustele. Oma ettekandes, mis käsitles Goethe märkusi tõlkimise kohta, liitis Hollandi semiootik, tõlketeadlane ja tõlkija Dinda L. Gorrée semiootilise ja tõlketeoreetilise vaatenurga, vaadeldes Goethe kuulsat kolmetist tõl-

kemeetodite jaotust peirce'iliku ja saasure'iliku märgikontseptsiooni taustal.

Maria-Kristiina Lotman (TÜ) tutvustas värsitõlke mitmesuguseid võimalusi, tüpologiseerides tõlkemeetodeid kõige vabamatest (*Nachdichtung*, „järelluuletus”) kuni kõige rangemateni (ekviprosoodiline tõlkemeetod). Seejärel keskendus ta viimasele, ekviprosoodilisele tõlkemeetodile, mis annab tõlkes edasi lähteteksti värsisüsteemi. Ehkki ekviprosoodiline tõlge ei pruugi tingimata olla ekvimeetriline (mis annab edasi lähteteksti meetrumit), kaldub ta seda tegelikult tõlkepraktikas sageli olema.

Värsisüsteemi tõlkimisest kõneles ka Mihhail Lotman (TLÜ ja TÜ), kes keskendus süllaabilise värsi ilmumisele vene värsikultuuri ning tõi esile itaalia luule osa selles protsessis: itaalia süllaabiline värss jõudis Venemaale osalt Ariosto ja Tasso, hiljem ka Dante ja Petrarca luule tõlgete kaudu.

Konverentsi eelviimane sektsioon keskendus mitmesugustele intersemiootilisuse ja intertekstuaalsuse ilmingutele. Maarja Saldre (TÜ) rääkis intersemiootilisest (märgisüsteemidevahelisest) tõlkest kultuurimälu mehhanismina. Suurema osa ajaloost on lääne kanoonilised tekstid (mis on ühtlasi inimrühmade mälu ja identiteedi aluseks) olnud kirjalikul kujul, kuid tänapäeval kaldub infokandjate hulk järjest enam visuaalsete ja intermedialiste vormide poole. Seetõttu on kasvanud ka intersemiootilise tõlke osatähtsus: see võib osutuda peamiseks vahendiks, mille abil hoida olulisi narratiive kultuurimälu aktiivsena.

Katalin Kroó (Budapesti Eötvös Lorándi Ülikool) ettekannne oli pühendatud kirjanduslike intertekstide vahendavale olemusele ning keskendus teatavat tüüpi intertekstuaalsele kompleksile, mis toimib tekstis semantilis-tõlkelisena. K. Kroó andis ülevaate intertekstuaalse kompleksi mõningatest

funktsioonidest. Intertekst 1) ühendab ja liigendab; 2) loob tähenduslikku sünteesi ja hierarhiat; 3) tekitab seose kirjandusloolise kontekstiga.

Bulgaaria näitleja, muusik ja semiootik Naiden Jotov vaagis oma ettekandes pildi ja sõna olemust ning vahetkorda meie tänapäevases kultuuris ning kritiseeris pildi ühekülgsust ja liigset tähtsustamist sõna arvel.

Konverentsi viimane sektsioon uuris tõlkimise kontseptsiooni semiootilisi aluseid. Kalevi Kull (TÜ) lähtus määratlusest, mille järgi tõlkimine on tähenduse, s.t mingi teadmise ülekande ühest (nt mõne loomaliigi) märgisüsteemist mõnda teise märgisüsteemi (nt inimkeelde), ning arutles, kuidas saaks tõlkida inimkeelde kassi näugumist. Ta tõi esile mõne võimaliku tõlkeviisi (nt formaalne ja semantiline vastavus) ning väitis, et biosemiootika keskne uurimisküsimus ongi eri märgisüsteemide vaheline tõlkimine.

Winfried Nöth (Kasseli Ülikool ja São Paulo Katoliiklik Ülikool) keskendus oma ettekandes tõlgendaja, tõlgendi ja tähenduse mõistetele Charles S. Peirce'i semiootikas. Nöth tõi esile Peirce'i arusaamade mõningaid olulisi tahke, juhtides näiteks tähelepanu sellele, et Peirce ise nägi teatavat sarnasust tõlgendi (interpretandi) ja tõlgendaja

(interpreteerija) toimimises. Samuti tuli ilmsiks, kui tähtis oli Peirce'i jaoks arusaam invariantist, mis võimaldas tal kõnelda eri märkide funktsionaalsusest ja absoluutsest ekvivalentsusest või tõlgetest kui ühe märgi koopiatest.

Lisaks kahele tihedale ettekandepäevale toimus 26. novembri õhtul Tartu Ülikooli ajaloo muuseumi valges saalis konverentsi vastuvõtt, kus esitleti ka üht tähtpäevaga seotud raamatut, Katalin Kroó eestvedamisel ja toimetamisel ilmunud kogumikku „In Honour of Peeter Torop 60. A Collection of Papers from Young Scholars” (kaastoimetajad Irina Avramets, Géza Kocsis, Mónika Piller, Katre Väli). Peale nimetatud teose anti konverentsiks kogumikuna välja ka ettekannete lühikokkuvõtted, mida täiendavad P. Toropi elulugu ja tööde bibliograafia ning päevakangelast iseloomustav essee Mihhail Lotmanilt.

Konverentsi korraldasid TÜ semiootika osakond ja Eesti Semiootika Selts, toetasid Eesti Teadusfond (grant nr 7594), TÜ filosoofiateaduskond, TÜ filosoofia ja semiootika instituut, Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fond (Kultuuriteooria tippkeskus), Eesti Kultuurkapital, Tartu Kultuurkapital.

ELIN SÜTISTE